

В. Савчук

ФІЛОСОФІЯ ЖИТТЯ МИХАЙЛА КОСАЧА КРИЗЬ ПРИЗМУ ЙОГО ЕПІСТОЛЯРІЮ

На матеріалі листів М. П. Косача, датованих 1889–1903 рр., аналізуються погляди адресанта на актуальні проблеми суспільства кінця XIX – початку XX століть і родини Косачів зокрема.

Ключові слова: філософія життя, особистість, родина, суспільство.

Сучасні літературознавці, досліджуючи джерела творчості будь-якого письменника, особливу увагу звертають на сім'ю, близьких митця. І це правильно, адже на формування особистості чи не найбільший вплив має її оточення. Коли ж мова йде про Лесю Українку, то насамперед згадують Олену Пчілку та Михайла Драгоманова. Проте вагомими, на нашу думку, є також постаті інших членів родини, зокрема й Михайла Косача – здібного вченого, талановитого письменника, прекрасного брата. Безперечно, кожна з цих іпостасей заслуговує на окрему статтю¹, а можливо, і книгу, бо Михайло Петрович увійшов в історію України як перспективний науковець-фізик, хороший перекладач й автор невеликих оповідань, що друкувались у галицьких журналах. Але не менш важливими, на наш погляд, є людські якості М. П. Косача, його світоглядні позиції, що формувалися в умовах постійної енергетики «світла і тепла» Драгоманових-Косачів.

Ольга Косач-Кривинюк через багато років після смерті брата згадувала: «Міша був перша, бажана, радісно ждана дитина у наших батьків. [...] Вдався він вродою гарний, вдачею яскравий, показний. Здатний, навіть талановитий, розумний, жвавий, говіркий, веселий, дуже добрий, з феноменальною просто

¹ Протягом останніх років, наприклад, надруковано декілька статей подібної тематики, зокрема йдеться про публікації Л. Мірошніченко [3] та В. Шевчука [5].

пам'яттю. Дуже рано навчився читати. У 7–8 років уже стільки всього читав, так досконало пам'ятав усе прочитане чи почуте, такий був розвинений, так багато всього знав, що попросту вражав цим усім. Доросла людина могла з цікавістю й приємністю поговорити з ним довший час. Такий яскравий, ефектний він був усе своє життя» [1, 39]. Автор акцентує увагу на декількох особливостях – гарна зовнішність, розум, комунікабельність, доброта. Якщо до цього переліку додати «надлюбов» до свого первістка матері Ольги Петрівни Драгоманової-Косач, про що відомо зі спогадів її дітей, то цілком очевидним було б навіть припущення про егоїстичність натури власника цих чеснот. Проте не у випадку з Михайлом Косачем, який мав прекрасну вдачу, що можна однозначно стверджувати, враховуючи його епістолярій, опублікований 2003 року в книзі «„Листи так довго йдуть...” Знадоба архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі».

У добірці вперше без вилучень надруковано 16 листів Михайла Косача до Лесі Українки, Ольги Драгоманової-Косач, Петра Косача, Ольги Косач-Кривинюк й Оксани Косач-Шимановської. Кореспонденції датовані 1889–1903 роками. Крім того, книга містить два листи Олени Пчілки до сина Михайла (1889) та Лесі Українки і Михайла Косача (весна 1889 року). Розшукані в Празі автографи епістолярних текстів якнайкраще допомагають зрозуміти філософію життя цієї непересічної особистості свого часу, погляди на найбільш актуальні проблеми суспільства та родини.

У спогадах і дослідженнях про Лесю Українку нерідко зазначалося, що їй, на відміну від брата Михайла, у спадковість від батька передалися майже всі риси зовнішності й характеру Петра Антоновича Косача. Михайло унаслідував від нього талант до математики і чудову пам'ять. Однак, на нашу думку, варто говорити також про доброту, справедливість, відповідальність і турботу про тих, хто поряд. Ольга Косач-Кривинюк зазначала: «Батько наш усіх нас дуже любив і був ідеально дбайливий, уважний та добрий до всіх нас» [1, 886]. Подібне прослідковується і в листах Михайла Косача, котрий як для Лесі, так і для інших членів родини був турботливим ангелом-охоронцем.

«Не знаю, чи вдасться вам од Лесі заховати сумну новину (ідеться про самогубство Ганни Ковалевської-Деген, подруги Лесі Українки. – В. С.), трудна це річ, страх, як трудна, сам теє знаю, як це неможливо, – писав він сестрі Ользі 7 березня 1897 р., хвилюючись про стан здоров'я Лесі Українки. – Припадаюча зустріч, малознайомий чоловік, неосторожна фраза, – і страшна новина спада, як грім з ясного неба. Хоч би хутній Леся виїздила до Криму, там це, може, й можна затаїти, але в Києві це страшно трудно. А, зрешта, вам в Києві видніше, як його зробити, тільки мені здається, що слід було б сказати, не зразу, а яким-небудь повольним способом, але сказати» [2, 210]. Через шість років подібна страшна дилема буде знову стояти перед рідними: як повідомити Лесі Українці, що її улюблений брат помер? Брат, який ще з дитячих літ став другом і вірним Робінзоном Крузо, який піклувався її здоров'ям, давав поради, розвіював сумніви. Михайло був у сім'ї своєрідним єднальним началом, адже легко знаходив спільну мову з усіма членами родини і ставав арбітром на час розмовок між дорослими дітьми і батьками, не забуваючи ні про кого з них. Так, наприклад, сестрі Ользі 15 березня 1898 року він радив: «В Колодяжному підпасешся добре, трохи своїх малокровій позбудешся, ну і папа хоч людську осінь і зиму проведе з тобою, а то йому, мусить, смертельно нудно сидіти в Колодяжанському флігелі самому, як перст, та без господарського клопиту навіть» [2, 212]. До речі, саме у цьому листі Михайло Косач висловлюється щодо свого ставлення до обох батьків: «Твоя правда, – писав він, – що для папи ми люде, а для мами ми завше будем діти. Не думаю я теж, щоб у папи було менше почуття, але він його менше вміє виказувати і, може, більше з ним ховається, ніж хто. Дуже я радий за нього і за тебе, що ти його розумієш. Що ж до мами і до того, що з-за її любові до дітей цим останнім больно приходиться, то і її самій, може, втрое больніше приходиться» [2, 214].

Як бачимо, у своїх листах Михайло Косач, на відміну від сестер, часто порушував проблеми родинного характеру, особливо турбували його взаємини вже дорослих дітей з мамою. У кореспонденції до сестер 2 квітня 1898 року, звертаючись до Ольги, він зазначав: «...вам тепер тягче приходиться, ніж би,

може, воно було б, коли б я свого часу інакше себе тримав і інше свої справи провадив. Мені ж прийшлося першому розпочати цю болісну епоху. І хто його знає, чи не на тобі окошилась частина того, що мусило окошитись на мені. Я хотів, щоб ти не наробила тих помилок, як робив я, щоб сякий чи такий мій досвід та був тобі на корист і проторив тобі рівнішу і гладшу життєву дорогу, ніж моя була досі. Через це кажу: не гарячись і здержуйся, балакаючи з мамою, хоч би які прикрі речі вона тобі не говорила, бо після тобі самій дуже прикро буде за всяке своє прикре слово. Краще просто попросити пожаліти тебе й себе і не казати того, що зневажає тебе й її. Я думаю, що такий спосіб найкращий, бо підриває у сам корінь ґрунт для дальшого роздраження» [2, 214–215]. До речі, у книзі «Листи так довго йдуть...», на нашу думку, помилково зазначено, що частини автографів кореспонденцій (ідеться про кінець листа до Лесі, Ольги та Оксани Косач від 02.04.1898 [2, 60–62] та початок листа до сестер Ольги й Оксани, датованого квітнем 1898 року [2, 214–215]) утрачено. Насправді це одна кореспонденція, написана Михайлом Косачем із Дерпта до Ялти, де на ту пору в Лесі Українки гостювали її сестри Ольга й Оксана, про що свідчить зміст листа, його граматична структура та манера викладу інформації.

Михайло турбувався не лише про рідних. «Завжди напрочуд щирий, відкритий, він не терпів штучності, байдужості, цікавився усіма знайомими, зокрема колодяженцями, і замислювався над способом хоч трохи змінити на краще їхній уклад життя» [2, 17], – так охарактеризувала Михайла Косача Світлана Кочерга, аналізуючи його кореспонденції, розшукані в Празі. Адресант цікавиться долею своїх земляків, знайомих навіть після кількарічної розлуки з ними: «Що дієця в Колодяжному, хто, власне, господарює? Як маю[ться] колодяженські люди взагалі і наші прісні і були слуги і домочадці? [...] Передай усім моє вітання!» [2, 221]. Михайло Косач цінував людину насамперед за її особистісні якості. Доказовим щодо цього є лист до Ольги від 29.05.1901 р., у якому брат, висловлюючи свою думку про нареченого сестри М. Кривинюка, називає визначальну, на його погляд, рису характеру: «Заговорити зовсім безстосунково то він міні подобався і подобався багатьма своїми сторонами, головне – сердечністю і чисто природною гуманністю і участливістю» [2, 220–221].

Загалом Михайло ніколи не лукавив, висловлюючи власну думку про людину, навіть коли вона була йому несимпатичною. У кореспонденції до Ольги Косач-Кривинюк 25 грудня 1902 року, після виходу статті Сергія Єфремова «В поисках новой красоты», він писав: «Старі наші випустили Єфремова, щоб “тащить і не пущать” новий напрямок літератури. І він іскорення його, як і подоба літературному Деміургові, не розбираючи способів і не шануючи в противникові людини. Досадно дивитись на це оновлювання історії і на те, як гонимії самі робляться гонителями» [2, 227]. Принциповість Косачів, притаманна і Лесі Українці, межує з турботою про оточуючих, бо вже 9 лютого 1903 р. в листі до матері Михайло зауважував: «Я думаю, що Лесі треба не допускати до полеміки, і треба вже на себе перейняти цю справу» [2, 228], додаючи: «Сьогодні ще думаю сісти і написати свою анти-критику чи, ліпше сказати, протест проти таких критичних способів, які уживає Єфремов» [2, 227].

У спогадах Ольга Косач-Кривинюк згадувала також про одважність батька, який підтримував дружні взаємини з оголошеним у Російській імперії персоною нон-грата Михайлом Драгомановим і соціалістом Іваном Франком [1, 886].

Не менш сміливими можна назвати і погляди на життя його сина Михайла. Насамперед це бажання змінити життя людини на краще, використовуючи потенціал науки: «...гідротехніка і електротехніка [...]. Це два фахи, перед котрими велика будущина. Я думаю, що все-таки ми, може, й скоро, почнемо на Волині велику боротьбу з болотами в Поліссі і з Західним Бугом з його повеннями» [2, 225]; або: «З моїх справ сама найважливіша оце одбулася в середині декабря. Губ[ернське] Харківське земство асигнувало гроші на організацію метеорологічної сіті Харківщини. Коли ця постанова не буде запротестована губернатором, то з Нового року почнеться гаряча робота [...]. Роботи буде чимало, але зате буде така сіть станцій, якої ще досі не було в Росії ніде. Тай за границею не скрізь єсть» [2, 226] тощо.

Не менш заслуговують на увагу схвальні відгуки Михайла Косача про жіночу емансипацію та його міркування про одруження, адресовані сестрі Ользі. Проглядається неймовірна

відповідальність у цьому питанні – перед подружжям, перед майбутніми дітьми: «...Одружіння – це грань, переступивши котору, нема повороту назад, хоч ти що хоч роби, хоч розіходься, хоч розводься, – все це буде знов щось нове, инше, а не то, що раньше було. До того ж не дай Боже розходіння! – писав він сестрі Ользі напередодні укладання її шлюбу. – ...Одну річ хтів тобі поставити на вид, річ, про котору, певне, і ти, та й наші усі мало думали. На моє ж знання – це сама головна річ, і її треба насамперед на увазі мати. Це здоров'я. Мені здається, та воно так фактично виходить, що всяке подружжя, одкидаючи корисні мотиви, має своєю метою дітей. Кожна ж дитина має велике право добре уродженою бути, себ[то] батьки її мусять бути здорові і тілом, і душею. Я б тобі радив удатися, так як я колись свого часу зробив, до якого-небудь доброго лікаря і спитатися його думку з чисто антропологічно-медичинського погляду, чи можна тобі з спокійною душею йти заміж» [2, 222]. Важливого значення за умови одруження Михайло надавав освіті жінок: «Укінчення науки ще має одне велике значіння: їм дається економічна самостійність і незалежність. Для заснування самостійної сім'ї це, на мою думку, найперша умова, бо тільки коли вона єсть, може бути мова про самостійність. Коли я сам себе прогудувати можу, тоді я тільки можу сказати, що я сам собі пан. Економічна незалежність і свій зарібок для жінки ще важніше, ніж для чоловіка, бо як не як, а часто просто в силу сугестії окола чоловік прибирає собі тону і замахів господаря в хаті, і тільки незалежність жінки зводить той тон до minimum'a» [2, 223]. Власне, ідеї не нові, проте надзвичайно актуальні сьогодні.

Михайло Косач чітко пов'язував майбутнє людства з технікою, однак сам не любив великих міст, називаючи їх «машинами до розтріпування нервів» [2, 214]. Натомість мріяв про спокійне життя, подалі від гамору. Проте село теж, на його думку, потребувало змін. 1897 року, переймаючись долею Ольги та поліщуків, він радить сестрі: «Якщо літом будете в Колодяжному, то чому б вам не подумати та завести в Колодяжному десь над [нрзб.] або зараз при любитовській дорозі чайної. Тим паче, що розршення на це не треба жадного, а що для Волька це була б

викурка добра, то напевне, бо тепер люде йдуть до Волька ж до горіля, бо насамперед кумпанія є, а коли б була хата простора та гурт людей, то б пішли і до іншої. Коли б ще до того знали, що ніхто їх не ошукає. Та й усякому люду, що вранці чи вечір йде до міста чи з міста, був би притулок. З часом при чайній можна було б заснувати читальню та бібліотеку. [...] Здається мені, що великих грошей ця справа не могла б коштувати, а польза з цього могла б бути велика. Літом могли б ви доглядати, а решту часу папа мав би догляд і контролював того, хто б сидів у чайній та при тим чаєм шинкував. [...] А коли б усе діло добре пішло, то можна було б подумати про такий сільський банк, як ото у Сокиринцях єсть Галагана [нрзб.], просто надзвичайно, як там хороше діло йде. От ще як би заманити Левітського¹, бо я думаю, що поліщуки досить здатні до артілі (хоч пригадати наших Добовців). Тільки не знають, як діло встроїти, щоб форма була, а така юридична артіль могла б і гроші здобувати на такі речі, як, наприклад, осушення боліт або риболовство. Як згадаю Бережці та тих нещасних людей, що, жидами облутані, як неводом, сидять, то, здається, так зараз би поїхав туди рибацьку артіль заводити, щоб хоч трохи жидам поли урізали» [2, 210–211].

На жаль, передчасна смерть Михайла Косача обірвала всі творчі задуми та мрії. Тяжко переживали втрату рідні. У листі до О. Кобилянської від 5 липня 1904 р. Леся Українка писала: «Не мириться моє серце [...]. Отже, була я на могилі і ще не хотіла вірити, що то справді мій братик там лежить... І все мені здається, що я не повинна ні писати, ні говорити про нього інакше, як про живого. А тим часом, кому *вперше* пишу, то не можу сього обминути, і все наче вирок підписую...» [4, 106]. Не змирилися зі смертю улюбленого сина і батьки. Сестра Ольга 9 жовтня 1903 р., через шість днів після смерті брата, писала Михайлові Кривинюку: «Мама побивається страшно, але то і краще, що вона може так дуже плакати, бо так легше. Я за папу боюсь. Він так дуже любив Мішу і зовсім прибитий тепер, але все стримується і нас вмовляє бути спокійними» [1, 716].

¹ Левітський Микола Васильович (1859–1936) – український громадський діяч, автор численних проектів артілей.

«Кожен з шести дітей Косачів – цвіт надії батьків, їх невсипущих піклувань, що були немарними, – зазначає у передмові до книги «Листи так довго йдуть...» С. Кочерга. – Яким повнокровним виринає з добірки родинного листування образ старшого брата Лесі Українки – Михайла! Його діяльна натура і широкі наукові інтереси ще тільки набирали свого розгону, що так нагло обірвала несподівана смерть у 1903 році. Не стало перспективного вченого, що міг би стати славою України» [2, 17]. Епістолярій Михайла Косача представив його як людину високого інтелектуального потенціалу та духовної енергії. Складно сказати, що важливіше, адже наукові відкриття вченого Косача стали поштовхом для наступних поколінь дослідників, а братерська підтримка надихала Леся Українку на нові звершення в галузі літератури. Крім того, глибокого осмислення потребують оригінальні твори Михайла Косача та його переклади. Це спонукає до подальших ґрунтовних досліджень і вимагає від літературознавців неабиякої відповідальності перед пам'яттю видатного брата геніальної сестри.

Література

1. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / [редактор П. Одарченко] / УВАН у США / О. П. Косач-Кривинюк. – Нью-Йорк : [Б. в.], 1970. – 923 с.
2. “Листи так довго йдуть...” Знадоба архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі / [упоряд. С. Кочерги, післям. О. Сліпушко]. – К. : Просвіта, 2003. – 308 с.
3. Мірошниченко Л. Михайло Косач (Правда документів і домисли) / Л. П. Мірошниченко // Леся Українка : доба і творчість : зб. наук. праць і матеріалів. – Т. 1. – Луцьк : РВВ «Вежа», 2009. – С. 155–169.
4. Українка Леся. Збір. тв. : у 12 т. / Леся Українка ; [редкол. : Є. С. Шабловський та ін.] / АН УРСР. – Т. 12. – К. : Наук. думка, 1979. – 694 с.
5. Шевчук В. Михайло Косач: життєвий шлях та наукова діяльність / В. Шевчук // Світ фізики. – 2009. – № 3. – С. 24–27.

Савчук В. А. Философия жизни Михаила Косача сквозь призму его эпистолярия.

На материале писем М. П. Косача, датированных 1889–1903 гг., анализируются взгляды адресанта на актуальные проблемы общества конца XIX – начала XX веков и семьи Косачей в частности.

Ключевые слова: философия жизни, личность, семья, общество.

Savchuk V. Philosophy of Life of Mykhailo Kossach through the Point of View of His Epistolary.

On the materials of letters written by M.P Kossach (1889-1903) author's opinions were analyzed according to the actual social problems of the end of the 19-th century and the beginning of the 20-th century and the Kossaches as well.

Key words: philosophy of life, personality, family, society.